

DÁVIDHÁZI PÉTER

A TUDÓS ÉLETIDEJE

(Megnyitó Toldy Ferenc bicentenáriumi emlékülésén)*

Amikor 1855-ben az ötvenéves, már évek óta betegeskedő Toldy Ferenc azon töprengett, hogy Kazinczy Gábor unszolására kiadja-e összegyűjtött vegyes dolgozatait, amelyeket ő maga nem érzett kiadásra méltónak, bizalmas magánlevelében kitört belőle a fogyó idővel növekvő nyugtalanság: „Nem jel-e az, hogy jobb meggyőződéseim ellen szereteted elfogúlva tart? a pályavég jele? Pedig e percben teli vagyok, mint már tudod, nem csak tervekkel, szándékokkal, hanem akarattal és kedvvel is, mint bármikor; s élnem kellene legalább tíz évig még, hogy munkálkodásom töredék, s hatásom ephemer ne maradjon.”¹ Ekkor már régóta mögötte volt a nagyszabású Vörösmarty-tanulmány (1826–1827), a német és magyar nyelvű *Handbuch* (1828), *A magyar nemzeti irodalom története* (1851), *A magyar költészet története* (1854), mellettük számos, vagy inkább számtalan jelentős szövegkiadás, s a szabadságharc leverése után indított folyóirata, a szétzilált tudományos közösséget összefogó és munkára serkentő Uj Magyar Muzeum, reményt sugárzó claudianusi mottójával: „Peragit tranquilla potestas quae violenta nequit”, a nyugodt hatalom véghezviszi, amit az erőszakos nem tud.

Tíz évet szeretett volna még, kétszer annyit kapott. Ezalatt rendre elkészült *A magyar költészet kézikönyve a mohácsi véstől a legújabb időig* (1855–1857), a *Kazinczy Ferenc és kora* nagy része (1859), majd kétkötetes főműve, *A magyar nemzeti irodalom története a legrégibb időktől a jelen korig rövid előadásban* (1865). Hetven esztendősen, 1875. november 19-én följegyezte magának, hogy abban az évben súlyos testi fájdalmak és soha nem tapasztalt szellemi ernyedtség akadályozták teendőiben, mígnem egyik éjjel (november 13-áról 14-ére virradóra) álmában a végsőnek szánt nagy mű gondja kezdte nyomasztani. Ennek féltve őrzött tervéről egyszer már lemondott, úgy érezvén, hogy nem lesz elég életideje hozzá, ám ez az éjszaka fordulatot ígért. „Álmom s félébrenlétemben, mintha új erő szállt volna meg. Tán még élek négy évig! [...] »Morzsold le, a mit még lehet, új évig, mondám magamnak: de január 1-jén induljon meg *Magyarország irodalomtörténete a Renaissance óta*. Ezzel tartozol a hazádnak úgy, mint nevednek!» Hajnalkor fölébredvén ismét, újra s szintoly erősen állott a szándék. Hátha e hangulat, e

* Az itt következő előadások 2005. december 12-én hangzottak el a Magyar Tudományos Akadémián, az Irodalomtudományi Intézet rendezte emlékülésen Toldy Ferenc születésének 200., halálának 130. évfordulója alkalmából. (A szerk.)

¹ Toldy Ferenc Kazinczy Gáborhoz, 1855. november 5. és 6., MTA Kézirattár, M. Ir. Lev., 4-r., 126.

fölbátorodás az, mely idegrendszeremet orvosolja? Ettől fogva erősebbnek, derültebbnek érzem magamat, testileg is épebbnek. A munka fogja edzeni erőmet is. Ó légy velem nemzetem Istene, ne engedj többé nyavalyognom, csüggednem!”² Itt véget ér a följegyzés. Három hét múlva meghalt, az új évet, a január 1-jétől várt erőre kapást már nem érthette meg. Nem fejezhette be a Kazinczy-életrajzot, amelynek kiegészítését (mint írta) „vén öregségére” halasztotta, nem juthatott el a *Révai Miklós élete és munkái* megírásáig, amihez az Akadémia pályázatáról értesülvén már elkezdett anyagot gyűjteni, s nem maradt ideje dédelgetett tervére, az utolsó nagy irodalomtörténetre.

Ezek hiányát mindvégig fájalta, holott neki nem voltak megbánni való, elvesztegetett évei, s nem kellett figyelmeztetésül órája fedelébe vésetnie, mint egy angol elődjének, a bibliai ígét, miszerint „eljő az éjszaka, mikor senki sem munkálkodhatik” (Ján 9,4). Folytonosan dolgozott, napi sétája közben is soron levő fejezetét vagy előadását formálgatta magában, a késő esti tea után még órákig rótt a sorokat, s amikor hajnal felé lefeküdt, latin klasszikusokat olvasott elalvás előtt. Amit halála után pár évvel Arany János írt róla, azt mindannyian megirigyelhetnénk: „méltóbb napi munkát, / nem végzett nála senki sem”. Ha igazolódott volna ötvenéves kori aggodalma, hogy munkálkodása „törédék”, hatása „ephemer” marad, akkor ma nem lennénk itt. Születésének 200. és halálának 130. évfordulóján az a legnagyobb elismerés, amit kaphat, hogy nem csupán történeti szerepe érdekel bennünket, amely miatt Gyulai egykor a magyar irodalomtörténet atyjának nevezte, hanem úgy gondolunk rá, mint nagy tudású, idősebb kollégánkra, akivel szakmánk közös gondjait még mindig érdemes megbeszélünk. Leginkább azzal tiszteljük meg, ha életművét a mai tudományosság szempontjából újra szemügyre vesszük. Erre vállalkoznak az itt következő előadások, különösen azt vizsgálva, hogy mit kaphatunk Toldy műveitől, ha azokat a legújabb műfaji, népköltészeti, verstani, nyelvtörténeti, életrajz-elméleti és neolatin kutatások fényében olvassuk.

² TOLDY Ferenc *Hátrahagyott irataiból*, kiad. TOLDY István, Budapesti Szemle, 1879/19, 135.